

Het Nederlandse economische wonder *

R.T. GRIFFITHS

Deze titel is noch bijzonder nieuw, noch bijzonder origineel, maar al is er veel kritiek op de fixatie van economen op het verschijnsel economische groei, toch is het onmogelijk voorbij te gaan aan de immense omvang van de veranderingen die plaatsvonden in de jaren tussen het einde van de 'boom' van de wederopbouw in 1951 en het begin van de jaren zeventig, toen het internationale economische evenwicht hevig werd verstoord.

Wegens het ontbreken van adequate gegevens is het niet mogelijk het groeitempo van de Nederlandse economie in onze gouden eeuw te bepalen, maar vast staat dat de Nederlandse economie sinds de zeventiende eeuw nog nooit zo'n snelle en langdurige expansie heeft gekend als in de jaren 1950-1973. Het reëel nationaal inkomen verdrievoudigde en ondanks het feit dat Nederland tot de landen behoorde met de hoogste bevolkingsgroei van Europa, kon het per capita-inkomen zich meer dan verdubbelen. Deze periode was ook in die zin uniek dat de werkgelegenheid op zo'n niveau kon worden gehandhaafd, dat bijna het gehele arbeidspotentieel werd opgenomen. Hierbij dient men te bedenken dat het aantal daadwerkelijk bij de arbeidsmarkt betrokken arbeidskrachten zowel door de sociale conventies als later ook door de sociale wetgeving verminderde en dat het niveau één van de laagste was in industrieel Europa.

De groei ging gepaard met radicale verschuivingen in het consumptiepatroon en had een expansie van de sociale uitgaven tot gevolg, veranderingen die op hun beurt de voorwaarden schiepen voor een wijziging van het sociale en politieke karakter van de Nederlandse natie, die ook de heersende elites niet ontging. Een zichtbare en tastbare toename van de welvaart is nooit slecht geweest voor het aantal stemmen en het lag voor de hand dat politici ook een deel van de eer van deze ontwikkelingen voor zichzelf gingen opeisen. Zo werd het wonder beurtelings toegeschreven aan de wijsheid van het economisch management en aan de sociale instellingen, die het kader schiepen waarbinnen het economisch management werd uitgeoefend. In Nederland werd de loftrampet uitgestoken over de ver vooruitziende industrialisatienota's, de uitmuntende kwaliteit van de adviezen van het Centraal Planbureau, de vakkundige toepassing van het monetaire en fiscale beleid, en de Sociaal-Economische Raad voor zijn rol in het temperen van loonstijgingen en het voorkomen van destabiliserende loonconflicten.

Dat de eerste industrialisatienota's achter de feiten aanhielden, dat de centraal economische plannen flagrante voorspellingsfouten bevatten, dat het fiscale beleid over het algemeen eerder pro-cyclisch dan anti-cyclisch werkte en dat het naoorlogse loonbeleid juist werd losgelaten op het moment waarop de spanningen op de arbeidsmarkt dit beleid werkelijk op de proef zouden

* Ik wil graag Ronald Palmer bedanken voor zijn uitmuntende onderzoeksassistentie en Wendy Asbeek-Brusse voor haar vertaling van deze voordracht in het Nederlands. Ook wil ik diegene bedanken van het Nederlands Historisch Genootschap, die de woorden 'ontwikkelingen en internationaal kader' aan de congresstitel heeft toegevoegd, want het waren deze woorden die de uitdaging vormden voor het schrijven van deze bijdrage in de huidige vorm.

stellen, al deze feiten verhinderden niet dat economen, politici en historici niet vrij van enig chauvinisme een nationale verklaring zochten voor de plotseling optredende, geweldige economische groei.

TABEL I:

VERGELIJKING VAN NIVEAU EN GROEI VAN REËEL BRUTO BINNENLANDS PRODUKT

Jaarlijks Gemiddelde Groei van Reëel Bruto Binnenlands Produkt (percentage)

	Neder- land	Oos- ten- rijk	België	Dene- marken	Frank- rijk	W. Duits- land	Italië	Noor- wegen	Zweden	Zwit- ser- land	V.K.
1950-60	4,39	5,15	2,90	3,40	4,47	7,82	5,97	3,49	3,49	4,72	2,59
1960-73	5,11	4,82	5,02	4,59	5,65	4,46	4,96	4,07	3,88	4,46	3,11
1950-73	4,79	4,97	4,09	4,07	5,14	5,91	5,39	3,82	3,71	4,57	2,88

Jaarlijks Gemiddelde Groei van Bevolking (percentage)

1950-60	1,27	0,16	0,58	0,70	0,89	1,04	0,72	0,93	0,65	1,34	0,38
1960-73	1,22	0,51	0,48	0,71	1,02	0,86	0,69	0,78	0,65	1,41	0,49
1950-73	1,24	0,36	0,52	0,71	0,96	0,94	0,70	0,84	0,65	1,38	0,44

Niveau per capita Bruto Binnenlands Produkt (1970 V.S. \$)

950	1659	1031	1807	1865	1575	1363	904	1767	2158	1871	1964
973	3637	2897	4032	3969	3999	4117	2578	3698	4299	3820	3410

Bron: R. Summers, I.B. Kravis en A. Heston, 'International Comparisons of Real Product and its Composition: 1950-1977', *Review of Income and Wealth*, XXVI, i (1980).

Opmerking: Deze cijfers voor de economische groei verschillen van die in de Tabellen II-IV, deels vanwege de gebruikte maatstaf (namelijk Bruto Binnenlands Produkt in plaats van Nationaal Inkomen), maar vooral omdat ze zó aangepast zijn dat rekening is gehouden met verschillen in de relatieve bewegingen van prijzen en wisselkoersen (dat wil zeggen dat ze zijn gemeten naar koopkrachtpariteit).

Toch was deze groei geen nationaal verschijnsel. Overal in West-Europa, ja zelfs in het Verenigd Koninkrijk, werden hoge groeicijfers gesignaleerd. P. Bairoch schatte dat het bruto nationaal produkt van West-Europa in de jaren 1870 tot 1913 jaarlijks met gemiddeld 1,83% groeide, van 1920 tot 1939 met 2,67% en van 1950 tot 1973 met 4,85%¹. A. Boltho komt, uitgaande van andere gegevens en iets andere jaartallen, ongeveer op dezelfde cijfers uit, namelijk 2% in de periode tussen 1870 en 1913, 2,5% in de jaren 1922 tot 1937 en 4,8% in de jaren 1953 tot 1973 (zie eveneens tabel I)². Net als in Nederland klopten de politieke leiders elders zich voor deze prestaties op de borst. Toch is deze nationale verklaring weinig geloof-

1. Berekend naar P. Bairoch, 'Europe's Gross National Product 1800-1975', *Journal of European Economic History*, V (1976) 314.

2. A. Boltho, ed., *The European Economy. Growth and Crisis* (Oxford, 1982) 34.

waardig, omdat de economische opleving plaatsvond in landen met zeer contrasterende economische structuren en met een zeer verschillend macro-economisch beleid. Welk geloof moet men hechten aan de Fransen, die hun groei toeschrijven aan de activiteiten van het 'commissariat du plan', als de Duitsers hun succes juist toeschrijven aan het ontbreken van elke vorm van planning, zoals is vastgelegd in hun leer van de 'Sozialmarktwirtschaft'. Welke rol speelde het solide monetaire management van de Deutsche Bundesbank als wij daarnaast de Franse economie plaatsen, slingerend van de ene inflatiecrisis naar de andere, maar toch met een vergelijkbaar groeitempo? En tenslotte welke rol speelde(n) het Centraal Planbureau, de industrialisatie-nota's, de Sociaal Economische Raad...? De vraag stellen is haar beantwoorden. Men zoekt ofwel naar een algemene politieke factor ter verklaring van alle verschillende verschijnselen, zoals Boltho onlangs heeft gedaan door het wonder toe te schrijven aan 'bigger and better government'³, óf men stelt dat de afzonderlijke institutionele en politieke factoren het kader hebben gevormd waarbinnen de groei zich voltrok, maar dat ze niet verklaren waarom de groei plaatsvond.

Dit is geen echt antwoord op de vraag waarom de Nederlandse economie in de jaren vijftig en zestig zo snel groeide. Het meest oprechte antwoord is mijns inziens dat wij het niet weten. Dat is misschien niet erg bevredigend, maar het is beter dan te doen alsof wij wel een verklaring hebben en vervolgens de plank volledig misslaan. In dit artikel zal ik enkele onderzoeksmethoden schetsen, die de vraag weliswaar niet afdoende beantwoorden, maar die toch reëler zijn dan de 'nationale' verklaringen, die te vinden zijn in de meeste publikaties over de Nederlandse economische groei in de jaren vijftig en zestig. Ze zijn grotendeels ontleend aan de internationale, comparatieve economische literatuur en ik hoop dat u het, net als ik, een passende benadering vindt voor een congres dat als titel heeft 'ontwikkelingen en internationaal kader'.

De onderzoeksmethode met de langste traditie, die de rijkste literatuur heeft opgeleverd, poogt de verschillen in groeitempo tussen de verschillende landen en impliciete versnellingen en verminderingen van het groeitempo vanuit de aanbodzijde te verklaren. Het komt erop neer dat economisten het groeitempo van verschillende landen met elkaar gaan vergelijken, voor ieder land de wijzigingen in de input van kapitaal en arbeid berekenen en vervolgens de invloed van de produktiviteitsverhogende factoren. De som van deze twee berekeningen moet het waargenomen groeitempo benaderen, maar dat klopt meestal niet precies. Aan het eind blijft vaak een restfactor of 'residu' over.

De grondlegger van de 'nationale inkomensberekening' is de econoom P.H. Douglas, die in 1928 een model opstelde waarin de groei van de produktie werd verklaard uit de groei van het aanbod van kapitaal en arbeid. Het model bevat geen enkele produktiviteitscomponent, omdat Douglas meende dat de technologische ontwikkeling traag was. Het ontbreken van statistieken in die periode betekende overigens dat hij weinig mogelijkheden had om zijn model te toet-

3. Deze term werd door Boltho gebruikt tijdens een onderzoeksseminarie aan het Europees Universitair Instituut in Florence in 1984. Ik heb de uitdrukking niet in zijn boek kunnen terugvinden, maar ze geeft een goede indruk van de daarin door hem gevolgde benaderingswijze.

sen⁴. Later onderzoek van J. Tinbergen⁵, G.J. Stigler⁶, J. Schmookler⁷, M. Abramovitz⁸, O. Niitamo⁹, O. Aukrust¹⁰ en J.W. Kenrick¹¹ bracht twee belangrijke zaken aan het licht. Ten eerste dat het gebruik van globale optelsommen van input van kapitaal en arbeid te onnauwkeurig was en ten tweede dat het meten van de gecombineerde input van kapitaal en arbeid nog een groot deel van de groei onverklaard liet. Abramovitz wees als eerste op 'de mate van onze onzekerheid' en hij bedacht de term 'restfactor' voor deze onverklaarbare groei. Toen Kenrick in zijn studie over de Verenigde Staten in de jaren 1896-1957 stelde, dat de input van kapitaal en arbeid minder dan de helft van de waargenomen groei kon verklaren, kreeg het wetenschappelijk onderzoek naar het reduceren van deze restfactor een flinke stimulans.

Zo poogde een groep onderzoekers de groei te verklaren door te stellen dat het effect van de input van de produktiefactoren op de economische groei groter was dan werd aangenomen.

W.E.G. Salter¹² en R.M. Solow¹³ wezen erop dat het door de technologische ontwikkeling mogelijk was met dezelfde produktiemiddelen een grotere opbrengst te verkrijgen. Technische vooruitgang is geen autonome groeifactor maar moet in samenhang worden gezien met het doen van nieuwe investeringen. Alleen wanneer er nieuwe kapitaalgoederen worden aangeschaft kan een economie de technologische ontwikkeling benutten. E.S. Phelps¹⁴ schreef: 'Investment has been married to technology. In the new view, the role of investment is to modernize as well as to deepen the capital stock. Now investment is prized as the carrier of technical progress'.

Salter en Solow stellen dat nieuwe ideeën worden overgedragen door nieuwe investeringen. Zij gaan uit van de vooronderstelling dat technologische groei een continu proces is. De kapitaalgoederen die in een bepaald jaar in gebruik worden genomen zijn altijd beter dan die van het jaar daarvoor. Dus de produktiviteit van het machinepark is een weerspiegeling van de leeftijdsopbouw daarvan. Dit model is een duidelijke verbetering ten opzichte van de voorgaande benaderingen in die zin dat de nauwkeurigheid van de berekeningen verhoogd en het onverklaarbare residu verminderd werd. Solow paste dit model echter zo extreem toe dat hij alle produktiviteitsverhoging toeschreef aan de leeftijdsopbouw van het machinepark en geen ruimte overliet voor produktiviteitsverbetering uit andere bronnen, zoals organisatorische verbeteringen, onderwijs enzovoorts. E.F. Denison wees erop dat zo in het model een ongeloofwaardig hoge produktiviteitsstijging van de machines ingebouwd is.

Omstreeks de tijd dat Solow de opvatting lanceerde dat nieuwe investeringen produk-

4. P.H. Douglas, 'Theory of Production', *American Economic Review*, XVIII (1928) Supplement, 139-165.

5. J. Tinbergen, 'Zur Theorie der langfristigen Wirtschaftsentwicklung', *Weltwirtschaftliches Archiv*, V, i (1942).

6. G.J. Stigler, *Trends in Output and Employment* (New York, 1947).

7. J. Schmookler, 'The Changing Efficiency of the American Economy, 1869-1938', *Review of Economics and Statistics*, XXXIV, iii (1952) 214-231.

8. M. Abramovitz, 'Resource and Output Trends in the U.S. since 1870', *American Economic Review*, XLVI, ii (1956) 5-23.

9. O. Niitamo, 'The Development of Productivity in Finnish Industry 1925-1952', *Productivity Measurement Review* (1958).

10. O. Aukrust, 'Investment and Economic Growth', *ibidem* (1959).

11. J.W. Kendrick, *Productivity Trends in the United States* (Princeton, 1961).

12. W.E.G. Salter, *Productivity and Technical Change* (Cambridge, 1960).

13. R.M. Solow, *Capital Theory and the Rate of Return* (Amsterdam, 1964).

14. E.S. Phelps, 'The New View of Investment. A Neoclassical Analysis', *Quarterly Journal of Economics*, LXXVI, iv (1962) 548-567.

HET NEDERLANDSE ECONOMISCHE WONDER

tiviteitsverhogend werken, wees T.W. Schultz¹⁵ op het effect van beter onderwijs op de economische groei. Hij vestigde dus de aandacht op de kwalitatieve verhoging van het 'menselijk' kapitaal. Daarmee deed hij voor de arbeidsinput hetzelfde als Solow voor de kapitaalinput had gedaan. Deze gedachte werd al snel uitgewerkt door Denison. Hij wijzigde de formules van Schultz, verwerkte in zijn arbeidsinput tevens andere aspecten van kwaliteitsverbetering. Vervolgens verfijnde hij het model van Solow en toen hij het koppelde aan zijn verbeterde versie van Schultz¹⁶, was de tijd rijp voor één van de meest belangwekkende en baanbrekende bijdragen aan de literatuur van de nationale inkomensberekening.

TABEL II: zie voor de juiste weergave van de tabel de gedrukte versie
DENISONS BEREKENINGEN VOOR NEDERLAND VAN BRONNEN VAN GROEI 1950-1962

	a. Groei netto nationaal inkomen naar bijdrage van factoren			b. Procentuele bijdrage aan waargenomen groei		
	1950-62	1950-55	1955-62	1950-62	1950-55	1955-62
Totaal Inkomen	4,73	6,00	3,38	100	100	100
Totaal Factorinput	1,91	2,33	1,62	42	43	42
Arbeid	0,87	1,15	0,68	19	21	18
Werkgelegenheid	0,78	0,81	0,76	17	15	20
Arbeidstijd	-0,16	0,03	-0,29	-4	1	- 8
Leeftijd-sexe samenstelling	0,01	0,06	-0,03	-	1	- 1
Onderwijs	0,24	0,25	0,24	5	5	6
Kapitaal	1,04	1,18	0,94	23	22	24
Woningen	0,06	0,04	0,07	1	1	2
Internationale activa	0,10	0,39	-0,10	2	7	-3
Niet voor woondoeleinden gebruikte gebouwen en toerusting	0,66	0,52	0,76	15	10	20
Voorraden	0,22	0,23	0,21	5	4	5
Grond	0,00	0,00	0,00	0	0	0
Output per eenheid input	2,82	3,67	2,21	58	57	58
Vooruitgang van kennis	0,76	0,76	0,76	17	14	20
Veranderingen in de vertraagde toepassing van kennis, algemene efficiency, en fouten en omissies	0,44	1,03	-0,01	10	19	0
Verbeterde allocatie van Middelen:						
Inkrimping van agrarische input	0,21	0,19	0,23	5	4	6
Inkrimping van niet-agrarische zelf- voorziening	0,26	0,25	0,27	6	5	7
Vermindering van internationale handels- barrières	0,16	0,16	0,16	4	3	4
Economies of scale	0,78	0,75	0,81	17	14	21
Onregelmatigheden in druk van vraag	0,19	0,34	0,09			
Onregelmatigheden in agrarische output	0,02	0,19	-0,10			

Bron: E.F. Denison, *Why Growth Rates Differ* (Washington DC, 1969) 310-311.

15. T.W. Schulz, 'Investment in Human Capital', *American Economic Review*, LI, i (1961) 1-17.

16. E.F. Denison, *The Sources of Economic Growth in the United States and the Alternatives Before Us* (New York, 1962).

R.T. GRIFFITHS

TABEL UI: BEKNOPTE WEERGAVE VAN DENISONS VERKLARING VOOR DE GROEI VAN 1950-1962

a. Groei netto nationaal inkomen, uitgesplitst naar bijdrage van factoren

	totaal	kapitaal	arbeid	herallocatie van arbeid	winsten uit handel	economies of scale	technische voortgang buiten machines*	residu
Nederland	4,29	1,03	,87	,47	,16	,55	,76	,44
België	2,92	,41	,76	,35	,16	,40	,76	,08
Denemarken	3,13	,99	,59	,58	,09	,42	,76	-,32
Frankrijk	4,21	,78	,45	,88	,07	,51	,76	,75
W. Duitsland	6,35	1,69	1,37	,90	,10	,70	,76	,80
Italië	5,35	,69	,96	1,26	,16	,62	,76	,89
Noorwegen	3,35	,93	,15	,77	,15	,45	,76	,14
V.K.	2,29	,51	,60	,10	,02	,27	,76	,03
V.S.	3,36	,83	1,12	,29	,00	,36	,76	,00
Gemiddelde	3,92	,87	,76	,62	,10	,51	,76	,31

b. Procentuele bijdrage aan waargenomen groei

Nederland	100	24	20	11	4	13	18	10
België	100	14	26	12	5	14	26	3
Denemarken	100	32	19	19	3	13	24	-10
Frankrijk	100	19	11	21	2	12	18	18
W.Duitsland	100	27	22	14	2	11	12	13
Italië	100	13	18	24	3	12	14	17
Noorwegen	100	28	4	23	4	13	23	4
V.K.	100	22	26	4	1	12	33	1
V.S.	100	25	33	9	0	11	23	0
Gemiddelde	100	22	19	16	3	13	19	8

*Benadering van de Engelse term 'disembodied technological progress'.

Bron: A. Maddison, 'Explaining Economic Growth', *Banca Nazionale del Lavoro Quarterly Review*, CII (1972).

Opmerkingen:

1 Deze cijfers zijn gebaseerd op Denisons onderzoek met uitzondering van de out-put gegevens, waar Maddisons aanpassingen aan de nationale gegevens, teneinde die beter internationaal vergelijkbaar te maken, verschillen van Denisons data.

2 Het min-teken in de residukolom betekent dat het somtotaal van alle berekeningen van bijdragen aan groei de werkelijke groei overtreft.

HET NEDERLANDSE ECONOMISCHE WONDER

Denisons onderzoek omvatte acht Europese landen (waaronder Nederland) en de Verenigde Staten en besloeg de periode 1950-1962¹⁷. De resultaten voor Nederland zijn weergegeven in tabel II. Twee punten dienen specifiek te worden vermeld. Ten eerste wordt er voor ieder land een vast percentage van 0,76% per jaar (zie tabel II a en III a) aangehouden voor 'vooruitgang van kennis', dat wil zeggen technische vooruitgang buiten het machinepark om. Ten tweede is de categorie 'veranderingen in de vertraagde toepassing van kennis, algemene efficiency, fouten en omissies' in feite het onverklaarbare residu. Voor de periode 1950-1955 is dat uitermate hoog, namelijk 19% van de geregistreeerde groei (zie tabel II b), hetgeen Denison als volgt verklaart: 'My guess is that errors in the growth rates or in the estimates for the contributors of other sources are responsible'¹⁸. Hoewel het residu voor de periode 1950-1962 als geheel kleiner is, vormt het toch nog 10% van de geregistreeerde groeivoet. Van de Nederlandse groei in die periode kan slechts 42% verklaard worden uit de kapitaal- en arbeidstoename, de geschatte produktiviteitsverbetering bedraagt 31%, zodat 27% gevormd wordt door de twee boven genoemde gisingsfactoren.

Tabel III toont de resultaten van Denisons analyse in meer gecombineerde vorm voor de periode 1950-1962, maar betreft alle in het onderzoek opgenomen landen. Meteen valt op dat de geconstateerde groei slechts voor een deel verklaard wordt door de input van produktiefactoren, dat is de toename van kapitaal en arbeid. Uitgezonderd in de Verenigde Staten blijft 50% van de groei of meer nog onverklaarbaar. Misschien nog verrassender is het zwakke statistische verband tussen de input van produktiefactoren en de waargenomen groei. Volgens Spearmans rangcorrelatiecoëfficiënt is er geen significant verband op het 1% niveau. Dit beeld verandert echter wanneer er rekening wordt gehouden met nog een ander element, namelijk de veranderingen in de efficiëntie van arbeidsallocatie.

Hieronder wordt verstaan dat het goed is voor de economie wanneer arbeidskrachten vertrekken uit relatief onproductieve sectoren zoals de landbouw en ambachtelijke bedrijfstakken naar relatief productieve sectoren. Het model levert dan betere cijfers op. Nu wordt 57% in plaats van 41% van de gemiddelde groei verklaarbaar en er blijkt een sterk statistisch verband te zijn tussen deze gecombineerde factoren en de waargenomen groeivoet. Nu blijkt er volgens Spearmans methode wel een significant verband op het 0,5% niveau te zijn. Met andere woorden de landen met een snellere economische groei zijn de landen, die konden beschikken over arbeidskrachten, die in kwaliteit en omvang toenamen, die arbeid van onproductieve naar productieve sectoren konden overhevelen en die een relatief snelgroeiende kapitaalvoorraad hadden. Maar zelfs al is 57% van de gemiddelde groei een aanzienlijk deel, toch moet dan nog 43% verklaard worden uit de minder gemakkelijk te kwantificeren produktiviteitsverbeteringen. Als we Nederland bezien in de context van andere landen met een belangrijke groei, dan constateren wij een grote absolute bijdrage van de kapitaalinput aan de groei, die alleen door West-Duitsland wordt overtroffen en een kleine absolute bijdrage van de arbeidsallocatie.

17. E.F. Denison, *Why Growth Rates Differ. Post-War Experience in Nine Western Countries* (Washington D.C., 1969).

18. *Ibidem*, 309.

TABEL IV. BEKNOPTTE WEERGAVE VAN MADDISONS VERKLARING VOOR DE GROEI VAN 1950-1962

a. Groei netto nationaal inkomen, uitgesplitst naar bijdrage van factoren

	totaal	kapitaal	arbeid	herallocatie van arbeid	winsten uit handel	niet-handels schaaleffecten	residu
Nederland	4,09	2,61	0,81	0,40	0,50	0,10	-0,35
België	3,09	1,65	0,95	0,30	0,42	0,10	-0,38
Denemarken	3,35	1,75	0,43	0,51	0,26	0,13	0,27
Frankrijk	4,12	2,06	0,86	0,75	0,17	0,23	0,05
W.Duitsland	6,38	3,55	1,07	0,77	0,28	0,27	0,44
Italië	5,40	2,13	1,70	1,09	0,39	0,24	-0,15
Noorwegen	3,61	2,37	0,11	0,64	0,48	0,12	-0,11
V.K.	2,64	1,27	0,66	0,09	0,06	0,12	0,44
V.S.	3,45	1,81	0,84	0,25	0,01	0,17	0,37
Gemiddelde	4,01	2,14	0,83	0,53	0,29	0,16	0,06

b. Procentuele bijdrage aan waargenomen groei

Nederland	100	64	20	10	12	2	-9
België	100	54	31	10	14	3	-12
Denemarken	100	52	13	15	8	4	8
Frankrijk	100	50	21	18	4	6	1
W.Duitsland	100	56	17	12	4	4	-7
Italië	100	39	31	20	7	4	-3
Noorwegen	100	66	3	18	13	3	-3
V.K.	100	48	25	3	2	5	17
V.S.	100	52	24	7	0	5	11
Gemiddelde	100	53	21	13	7	4	1

Bron: A. Maddison, 'Explaining Economic Growth', *Banca Nazionale del Lavoro Quarterly Review*, CII (1972).

Opmerking:

De output-gegevens verschillen van die in tabel III omdat Maddison gebruik maakt van het Bruto Nationaal Produkt als basis voor zijn berekeningen terwijl Denison het Netto Nationaal Inkomen tegen factorkosten hanteert.

Denisons berekeningen zijn op hun beurt weer bekritiseerd door A. Maddison¹⁹. Maddisons bijdrage is meer een definitiekwestie want hij handhaaft grotendeels de opbouw van Denisons berekeningen. Daar moet nog aan toegevoegd worden dat ook al levert Maddison op een aantal punten terecht kritiek, zijn eigen schattingen soms een wat arbitrair karakter hebben. Het is in dit bestek onmogelijk alle geschilpunten uitvoerig te bespreken, maar twee punten verdienen zeker de aandacht. Ten eerste is Maddison niet bereid een vaste groeicomponent voor technologische groei buiten de machines om (de 0,76% van Denison) te aanvaarden. In navolging van Solow verwerkte hij alle technische ontwikkelingen direct in de geschatte voorraad kapitaal-

19. A. Maddison, 'Explaining Economic Growth', *Banca Nazionale del Lavoro Quarterly Review*, CA (1972) 211-262.

goederen en tegelijkertijd verminderde hij, uitgaande van de veronderstelling dat de mogelijkheden voor kostenverlaging bij schaalvergroting ('economies of scale') voor een groot deel afhankelijk zijn van de groei van de kapitaalvoorraad, de rol die Denison aan deze massaproductie toekent. Daardoor wordt het aandeel van kapitaaltoename in het groeiproces aanzienlijk verhoogd — de bijdrage aan de totale gemiddelde groei stijgt van 22 naar 53%. Ten tweede kende hij een grotere absolute en relatieve rol toe aan het reduceren van de handelsbelemmeringen voor het groeiproces. De resultaten van deze en verschillende andere nieuwe schattingen zijn weergegeven in tabel IV. Ondanks de verschillen in orde van grootte is, zowel de grote absolute bijdrage van het kapitaal als de relatief kleine bijdrage van de herallocatie van arbeid voor Nederland opnieuw zichtbaar.

Hoewel de Europese groei ook na 1963 aanhield, werden dergelijke analyses niet toegepast op de periode na 1963. Dat is jammer omdat de Nederlandse economie in absolute zin in de jaren 1963 tot 1973 de snelst groeiende economie in West-Europa was (zie tabel I). Een vluchtige blik op enkele macro-economische indicatoren doet vermoeden dat de krachtige stimulans van de investeringen, zoals Denison en Maddison hebben waargenomen, een belangrijke rol is blijven spelen. Gedurende deze periode werd ongeveer 30% van het reële bruto nationale product besteed aan binnenlandse kapitaalvorming, een niveau dat alleen door Noorwegen werd geëvenaard²⁰. Een andere mogelijke verklaring is de snelle toename van de beroepsbevolking, die jaarlijks met 1,29% groeide. Wanneer de vermindering van het aantal gewerkte uren in aanmerking wordt genomen, blijkt Nederland één van de weinige Westeuropese landen te zijn met een toename van het totale aantal gewerkte uren. Een vervolgonderzoek volgens Denisons methode 'Why Growth Rates Differ', dat meer landen omvat en dat zich uitstrekt over het decennium tot aan de oliecrisis ontbreekt en dat is één van de grootste lacunes in de historiografie van dit onderzoeksveld²¹.

Alle tot nu toe behandelde benaderingen ter verklaring van verschillen en overeenkomsten in groeitempo richten zich op de aanbodzijde van de economie. De groei van de output wordt onderverdeeld in verschillende inputs van kapitaal en arbeid, terwijl de groei van de totale produktiviteit als residu wordt verkregen en vervolgens, afhankelijk van het standpunt van de econoom, al dan niet wordt opgenomen in de ramingen van de input. De resultaten van een dergelijke inspanning, hoe statistisch geavanceerd of nauwkeurig het onderzoek ook is uitgevoerd, kunnen nooit verklaren waarom de groei van het aanbod en de produktiviteit van de verschillende factoren in eerste instantie al verschilt. Een reserve aan technische kennis, een potentieel kapitaal aanbod, een reservoir van geheel of gedeeltelijk werkloze arbeidskrachten, al deze factoren waren op verschillende momenten in het verleden aanwezig, maar leidden niet tot een voortdurende expansie, zodat hun aanwezigheid op zichzelf geen verklaring vormt. Als het antwoord derhalve niet te vinden is bij het aanbod, dan moet het ceteris paribus bij de vraag worden gezocht. Slechts weinig economen menen dat de economische subjecten, regeringen in het bijzonder, in een open markteconomie de groei van de vraag op lange termijn kunnen beïn-

20. R. Summers, I.B. Kravis, A. Heston, 'International Comparisons of Real Product and its Composition: 1950-1977', *Review of Income and Wealth*, XXVLI (1980) 19-66.

21. Het is niet ongebruikelijk dat na een dergelijke bewering de auteur in een voetnoot aankondigt dat hij koortsachtig aan het werk is of op het punt staat om een dergelijk werk te publiceren. In dit geval is geen van beide veronderstellingen juist.

vloeden, hoewel de meesten — zelfs de meeste monetaristen! — wel geloven dat ze de vraag op korte termijn kunnen beïnvloeden. Er is dus een verklarend model nodig om deze veranderingen op korte termijn op een zodanige wijze met elkaar te verbinden dat het de lange termijnontwikkelingen kan verklaren.

Een ogenschijnlijk aantrekkelijke oplossing biedt de 'virtuous circle' logica van een gezonde betalingsbalans²². Deze opvatting kan waarschijnlijk het best begrepen worden door te verwijzen naar de tegenovergestelde situatie. Stel dat een land als uitgangspositie een zwakke betalingsbalans heeft, die steeds wanneer de binnenlandse vraag aantrekt de neiging vertoont nog verder te verslechteren. Teneinde dit op te lossen, ziet de overheid zich genoodzaakt in te grijpen en de vraag te beperken, mogelijk zelfs al voordat de grenzen van de bestaande capaciteit zijn bereikt. Dit ontmoedigt het doen van investeringen, de kapitaalgoederenvoorraad veroudert ten opzichte van de voorraad van andere landen, de geproduceerde goederen worden minder aantrekkelijk/concurrerend in het buitenland en het land zal de volgende cyclus zwakker ingaan dan tevoren. Een vicieuze cirkel is geschapen. Anderzijds is het heel goed mogelijk dat, indien een economie in staat is tot aan het plafond van de bestaande capaciteit te expanderen zonder spanningen op de betalingsbalans (en ook zonder geconfronteerd te worden met een inelastisch aanbod van de produktiefactoren, waardoor de groei zou uitmonden in een relatief hoog inflatieniveau) de druk op de capaciteit gecombineerd met de aanhoudende groei van de vraag een onafgebroken hoger investeringspeil en gebruik van middelen zal stimuleren, die op hun beurt de aantrekkelijkheid en het concurrentievermogen van de produkten in binnen- en buitenland zullen helpen vergroten. De 'virtuous circle' is dan gesloten.

A.P. Thirwall heeft een interessante poging gedaan om deze relatie te kwantificeren. Hij gaat uit van de hypothese (en nu vereenvoudig ik zijn argumentatie) dat het betalingsbalansevenwicht een functie is van de groeivoet van de export en de inkomenselasticiteit van de vraag naar import (dat wil zeggen de mate waarin groei van het inkomen leidt tot stijging van de import) en dat het maximale groeitempo in overeenstemming met het betalingsbalansevenwicht als verhoudingsgetal van deze twee kan worden uitgedrukt²³. De resultaten van zijn berekeningen voor de periode 1951 tot 1973 en 1953 tot 1976 zijn weergegeven in tabel V. Hoewel het

22. W. Beckerman, 'Projecting Europe's Growth', *Economic Journal*, LXXII, iv (1962) 912-925. A. Lamfalussy, 'Contribution à une théorie de la croissance en économie ouverte', *Recherches Économiques de Louvain*, XXIX, viii (1963) 715-734.

23. A.P. Thirwall, 'The Balance of Payments Constraints as an Explanation of International Economic Growth Rate Differences', *Banca Nazionale del Lavoro Quarterly Review*, CXXVUI (1979) 45-53. Inkomenselasticiteit van de vraag is de procentuele verandering van de vraag naar een bepaald goed in verhouding tot de procentuele groei van het totale inkomen. Een getal van 1,25 betekent bijvoorbeeld dat de vraag naar goed X 25% sneller zal stijgen dan het groeitempo van het inkomen.

HET NEDERLANDSE ECONOMISCHE WONDER

TABEL V. THIRWALLS BEREKENINGEN VAN DE GROEI OVEREENSTEMMEND MET BETALINGSBALANSEVENWICHT

	% verandering van reëel B.B.P.	% verandering van export volume	inkomenselasticiteit van vraag naar import	groei van betalingsbalans- evenwicht
1951-1973				
Japan	9,5	15,4	1,23	12,52
W.Duitsland	5,7	10,8	1,89	5,71
Italië	5,1	11,7	2,25	5,20
Frankrijk	5,0	8,1	1,62	5,00
Nederland	5,0	10,1	1,82	5,55
België	4,4	9,4	1,94	4,84
Denemarken	4,2	6,1	1,31	4,65
Noorwegen	4,2	7,2	1,40	5,14
V.S.	3,7	5,1	1,51	3,38
V.K.	2,7	4,1	1,51	2,71
1953-1976				
Japan	8,55	16,18	1,23	13,15
Nederland	4,99	9,38	1,82	5,19
W. Duitsland	4,96	9,99	1,89	5,29
Italië	4,96	12,09	2,25	5,37
Frankrijk	4,95	8,78	1,62	5,42
Noorwegen	4,18	7,70	1,40	5,50
België	4,07	9,24	1,94	4,76
Zweden	3,67	7,16	1,76	4,07
Denemarken	3,58	6,77	1,31	5,17
Zwitserland	3,56	7,20	1,90	3,79
V.S.	3,23	5,88	1,51	3,89
V.K.	2,71	4,46	1,51	2,95

Bron: A.P. Thirwall, 'The Balance of Payments Constraints as an Explanation of International Growth Rate Differences', *Banca Nazionale del Lavoro Quarterly Review*, CXXII (1979).

moeilijk is onderling vergelijkbare nationale inkomensgegevens te verkrijgen, en er bij een gedetailleerde analyse van de resultaten een vertekend beeld ontstaat — beide cijferreeksen leveren namelijk resultaten op die verschillen van de uitkomsten welke kunnen worden verkregen bij toepassing van de voor de compilatie van tabel I gebruikte bron — is de globale conclusie juist dat de landen met de snelste groei ook de landen zijn met een hoog niveau van betalingsbalansevenwicht — de voornaamste uitzondering in beide reeksen is Noorwegen. Nederland was in staat met zo'n 5% per jaar te groeien omdat het met dit groeitempo hoogst waarschijnlijk niet in serieuze betalingsbalans problemen zou komen, die tot een deflatie politiek van de overheid zouden hebben geleid. Een vergelijking met het Verenigd Koninkrijk, waar een politiek van temporisering werd gevoerd als antwoord op de achtereenvolgende sterlingcrises en een lange-termijn groeitempo van net iets meer dan de helft van het Nederlandse groeitempo, verleent Thirwalls uitkomsten extra geloofwaardigheid.

Hoe interessant Thirwalls resultaten ook mogen zijn, ze laten toch nog twee vragen open. Waarom was het groeipercentage van de export en de inkomenselasticiteit van de import, en

dan vooral het eerste, tussen de landen onderling zo verschillend? Voordat gepoogd wordt deze vragen te beantwoorden, is het de moeite waard even stil te staan bij enkele andere inzichten, die het zogenaamde export georiënteerde groeiemodel heeft opgeleverd. W. Beckerman beweerde dat verschillen in groeitempo bepaald worden door verschillen in vraagverwachting en niet door incidentele druk van de vraag op de grenzen van de capaciteit. De verwachting van een vraag-expansie op de lange termijn zal de investeringen stimuleren. Zo zal een land, dat om welke reden dan ook een snelle uitbreiding van de vraag naar exportproducten heeft, geconfronteerd worden met een stijging van de investeringen in deze sectoren en de produktiviteit in deze sectoren zal verder omhoog gaan door de schaalvergroting, die dan mogelijk wordt, aangezien er voor de grotere (buitenlandse) markten wordt geproduceerd. Beide factoren verlagen de kosten per eenheid produkt, vergroten het concurrentievermogen van de producenten en stimuleren een verdere groei van de vraag. Er zal een 'virtuous circle' zijn geschapen²⁴.

In de periode dat Beckerman zijn ideeën uitwerkte, hield A. Lamfalussy zich bezig met een vergelijkbaar onderzoek. In een veel duidelijker betoog dan Beckerman zette hij uiteen waarom juist de export en geen andere component van de vraag zo'n beslissende rol speelde bij het bepalen van gunstige vraagverwachtingen. Hij wees namelijk op de invloed van de liberalisering van de handel in de jaren vijftig. Als gevolg hiervan nam, naar zijn mening, de import-elasticiteit van het nationaal inkomen gedurende deze periode toe, of anders geformuleerd, de vraag naar import (de export van andere landen dus) steeg sneller dan de totale vraag²⁵. De rol van de export als autonome veroorzaker van groei — hetzij direct via de investeringen, hetzij indirect via de betalingsbalans — is ook verwerkt in een aantal nationale studies over groei, vooral in het Verenigd Koninkrijk²⁶ en Italië²⁷.

Op de vraag, waarom in een klimaat van expanderende handel sommige landen zulke opvallend betere resultaten boekten dan andere, zijn twee antwoorden mogelijk. Men kan deze ofwel beschouwen als een kwestie van relatieve prijzen, ofwel als een kwestie van produktie-structuren. De twee zienswijzen sluiten elkaar niet uit. De eerste benadering zou de discussie echter direct weer terugvoeren tot het complex van factoren, dat verschillen in produktiviteit en groei gekoppeld aan problemen ten aanzien van relatieve inflatietempo's, bepaalt. De tweede benadering schuift dergelijke vragen als marginaal ter zijde en verschaft inzicht in de vraag hoe snel de export van een land zou zijn gegroeid indien de exportstructuur en de relatieve groeivoet van de vraag naar verschillende produkten in aanmerking zou worden genomen, ervan uitgaande dat het land niet méér deed dan zijn marktaandeel in de wereldvraag naar elk produkt te behouden. Dit 'constante marktaandeel' van de export is berekend door B. Balassa²⁸. Hij onderzocht de export van dertien vooraanstaande industrielanden, inclusief Nederland, voor 171 categorieën goederen en berekende de inkomenselasticiteit van de vraag naar exportproducten per land, uitgaande van de veronderstelling dat elk land zijn aandeel in de export voor iedere

24. W. Beckermann, e.a., *The British Economy in 1957* (Cambridge, 1965).

25. Lamfalussy, 'Contribution'.

26. Beckermann, *British Economy*; N. Kaldor, *Causes of the Slow Rate of Economic Growth in the United Kingdom* (Cambridge, 1966).

27. V. Lutz, *Italy. A Study in Economic Development* (Oxford UP, 1962); R. Stern, *Foreign Trade and Economic Growth in Italy* (New York, 1967).

28. B. Balassa, 'Export Composition and Export Performance in Industrial Countries, 1953-71', *Review of Economics and Statistics*, LXI, iv (1979).

HET NEDERLANDSE ECONOMISCHE WONDER

categorie behield. Voor de tijdvakken 1953-1962, 1962-1971 en 1953-1971 maakte hij een berekening op basis van de exportverdeling in het eerste en laatste jaar en de weergegeven resultaten, zichtbaar in tabel VI, zijn het gemiddelde van de twee jaren.

TABEL VI. BALASSA'S BEREKENINGEN VAN EXPORTGROEI

	Inkomenselasticiteit van vraag naar export		Relatieve verbeteringen en verslechtingen			
	1953-1962	1962-1971	1953-1971	1953-1962	1962-1971	1953-1971
W. Duitsland	2,00	2,52	2,27	+ 44,2	+ 0,5	+ 48,9
V.K.	1,88	2,40	2,20	-26,5	-25,7	-45,9
Italië	1,85	2,36	2,07	+ 71,7	+ 12,2	+ 99,0
Frankrijk	1,83	2,26	2,04	+ 7,6	+ 2,0	+ 11,4
Oostenrijk	1,71	2,24	2,04	+ 23,7	- 8,9	+ 12,4
Zweden	1,66	2,22	1,93	+ 10,1	- 2,9	-17,4
V.S.	1,63	2,22	2,02	-20,7	-23,7	-43,4
Noorwegen	1,59	2,04	1,82	+ 7,1	- 8,3	+ 22,9
België	1,56	2,24	1,98	+ 4,0	+ 8,8	+ 14,6
Nederland	1,54	2,18	1,91	+ 23,5	+ 19,9	+ 48,6
Japan	1,46	2,54	2,00	+119,7	+ 23,3	+375,7
Denemarken	1,39	2,18	1,82	+ 8,8	-15,3	- 3,8

Bron: B. Balassa, 'Export Composition and Export Performance in the Industrial Countries, 1953-71', *Review of Economics and Statistics*, LXI, iv (1979).

Zijn resultaten tonen aan dat van de onderzochte landen Nederland in de jaren vijftig geen relatief gunstige exportstructuur had. Alleen Japan en Denemarken waren in dit opzicht nog slechter af en de verwachte groei van het Nederlandse constante marktaandeel van de export was slechts 77% van die van koploper Duitsland. Rond 1960 was deze achterstand tot 86% teruggebracht, maar was Nederland toch nog derde van onderen op de ranglijst, ditmaal gevolgd door Denemarken en Noorwegen. Voor de periode 1953-1971 als geheel zou de groei van de Nederlandse export volgens Balassa's veronderstellingen kleiner zijn dan die van achtereenvolgens West-Duitsland, het Verenigd Koninkrijk, Italië, Frankrijk, Oostenrijk, de Verenigde Staten, Japan en Zweden. Als wij evenwel terugkeren naar tabel V en de echte cijfers voor de groei van de export tussen 1951 en 1973 bekijken (de periode is niet exact gelijk, maar dat beïnvloedt de vergelijking nauwelijks) zien wij dat alleen Japan, Italië, West-Duitsland en Oostenrijk de door Nederland bereikte groei van export overtroffen. De mate waarin dit valt toe te schrijven aan een onverwacht goede prestatie van de Nederlandse economie of aan een onverwacht slechte prestatie van de andere landen kunnen wij aflezen in de tweede reeks cijfers in tabel VI, de relatieve verbeteringen en verslechtingen. In beide subperiodes overtrof de Nederlandse exportontwikkeling de verwachtingen: in de jaren vijftig met 23,5%, in de jaren zestig met 19,9%. Die 'relatieve verbetering' werd in de jaren zestig alleen overtroffen door Japan, en in de jaren vijftig door Japan, Italië en West-Duitsland. Niettemin kan 80% van de Nederlandse exportontwikkeling verklaard worden uit het 'constante marktaandeel-model' in elke subperiode.

Als wij nu willen verklaren waarom de Nederlandse export eigenlijk het verwachte groeitempo overtrof en zelfs veel meer dan in andere landen op de genoemde uitzonderingen na, dan dient zich een aantal mogelijkheden aan. Het is bijvoorbeeld mogelijk dat zich in de subperiode verschuivingen voordeden in de samenstelling van het exportpakket, maar de invloed daarvan lijkt grotendeels te zijn geneutraliseerd door de toegepaste berekeningswijze. In de tweede plaats is het denkbaar dat Nederland meer dan de andere landen heeft geprofiteerd van de stimulerende uitwerking op de export van de door de zes binnen de EEG tot stand gebrachte geografisch begrensde economische integratie. In dat geval zou de importexpansie van de zes de andere lidstaten meer hebben bevoordeeld dan niet-lidstaten omdat de tarieven op goederen binnen de Gemeenschap werden afgeschaft en tegelijkertijd een gemeenschappelijk buitentarief op import van buitenaf werd gehandhaafd. In empirische onderzoeken die de handelscheppende en handelverschuivende invloeden van de EEG op de individuele lidstaten proberen te meten — waarvan er overigens weinig op een disaggregatieve basis te werk gaan — is men geneigd de economische kosten en baten aan de hand van de import in plaats van de export te berekenen. Aangezien Nederland bij het begin van het integratieproces een laag niveau van binnenlandse protectie bezat en het gemeenschappelijke buitentarief een verhoging van het niveau van protectie tegen handel van buiten de Gemeenschap impliceerde, vallen dergelijke vergelijkende

29

onderzoeken nog al eens ongunstig voor Nederland uit . Dan blijft er nog een derde mogelijkheid over, namelijk dat de Nederlandse concurrentiepositie op de wereldmarkt verbeterde. Maar, zoals ik al aangaf, brengt dit de discussie bijna naar ons uitgangspunt terug, omdat het internationale concurrentievermogen samengesteld is uit twee afzonderlijke factoren — het vermogen om meer output vanuit een gegeven inputniveau voort te brengen en de ontwikkeling van het nominale prijs- en kostenniveau uitgedrukt in andere valuta. Het gaat er enerzijds om een verklaring te vinden voor de gedifferentieerde niveau's van innoverende investeringen, anderzijds is een verklaring voor de gedifferentieerde inflatieniveau's in combinatie met een interpretatie van het gevoerde beleid inzake de wisselkoersen noodzakelijk. Ten aanzien van deze eerste verklaring vrees ik dat mijn bijdrage aan de discussie zich beperkt tot de stelling: 'landen met een hoog investeringsniveau zijn geneigd snel te groeien, landen die geneigd zijn snel te groeien, hebben een hoog investeringsniveau'. De 'virtuous circle' is nu gesloten.

Wat is, behalve wellicht een ritje op een intellectuele draaimolen, het doel van dit artikel? Stellig wordt er geen volledig toereikende en bevredigende verklaring gegeven voor de in vergelijking met andere landen hoge groeipercentages van Nederland. Daar staat tegenover dat ik een aantal overwegingen aan de vraag- en aanbodkant heb genoemd, die samen genomen ons een eind op weg helpen. Die factoren zijn bovendien objectief kwantificeerbaar, empirisch verifieerbaar en ze zijn, en dat is zeker niet minder belangrijk, internationaal vergelijkbaar. Met elkaar vormen ze de basis voor een verklarend kader van vraag- en aanbodmogelijkheden en vraag- en aanbodbeperkingen, waarbinnen andere variabelen kunnen worden geïntroduceerd. Tot deze variabelen behoren ook zeker de beleidsmatige en institutionele factoren, die ik aan het begin van deze analyse met een enkele opmerking heb afgedaan.

29. P.J. Verdoom, A.R.N. Schwartz, 'Two Alternative Estimates of the Effects of EEC and EFTA on Patterns of Trade', *European Economic Review* III, iii (1972)291-335 en E.W.Prewo, 'Integration Effects in the EEC', *European Economic Review*, V, iv (1974) 379-405.

HET NEDERLANDSE ECONOMISCHE WONDER

Daarmee is niet gezegd dat beleid en instituties geen plaats zouden kunnen krijgen in een verklaring van gedifferentieerde economische ontwikkelingen, maar dat kan pas op een overtuigende wijze geschieden, wanneer aan een aantal voorwaarden is voldaan. Ten eerste moet niet alleen het beleid geïdentificeerd worden, maar ook de middelen voor de praktische toepassing ervan en tevens dient gecontroleerd te worden of dit laatste de waargenomen resultaten voldoende verklaart. Het is nu eenmaal niet voldoende om bijvoorbeeld te wijzen op de voorspelling van een hoog groeicijfer en de uitkomst daarvan en daaruit te concluderen dat het laatste het gevolg is van het eerste. Het beleid dient net zo kwantificeerbaar te worden gemaakt als de andere factoren in de analyse. Ten tweede behoort een beleidsverklaring op adequate wijze rekening te houden met de mate waarin de beleidsmakers geconfronteerd worden met speelruimte aan de vraag- en aanbodzijde. Zo zal een beleid gericht op lage lonen veel gemakkelijker 'succes' oogsten, bij afwezigheid van spanningen op de arbeidsmarkt dan in een situatie van een overspannen arbeidsmarkt. Het beleid moet dus in zijn economische context geanalyseerd worden. Ten derde moet, indien aan het gevoerde beleid een zelfstandige plaats in de verklaring van verschillen in groeitempo wordt toegekend, daadwerkelijk worden aangetoond dat het beleid beter was, of liever gezegd optimaler onder de gegeven omstandigheden, dan het beleid in landen die het slechter verging. Ik weet dat men zich waar het de eigen politici betreft moeilijk aan de indruk kan onttrekken, dat ze of uiterst begaafd of uiterst onnozel zijn, maar zoiets moet wel bewezen worden! Ook het overheidsbeleid moet onderworpen worden aan een comparatieve analyse. Tot slot spreekt het voor zichzelf dat de relatie tussen een bepaald succesvol beleid en economische groei moet worden aangetoond en er dient een beoordeling te worden gegeven van de relatieve bijdrage ervan in het licht van alle andere voor deze groei verantwoordelijke factoren. Het beleidsresultaat moet eveneens worden onderworpen aan een comparatieve factoranalyse.

Alleen op deze wijze kunnen wij niet alleen een meer volledige en bevredigende verklaring geven van het Europese economische wonder, maar ook van de Nederlandse plaats daarin.

Enkele kanttekeningen bij de eerste industrialisatienota's van J.R.M. van den Brink*

R.T. GRIFFITHS

Van den Brinks lijvige en veelomvattende nieuwe boek *Zoeken naar een 'heilstaat'* zal door zijn politieke sympathisanten worden beoordeeld als een intellectuele krachttoer en zal door zijn politieke opposanten worden afgedaan als onsamenhangende, warrige nonsens. Zo'n soort boek is het. Het beoogt een bijdrage te leveren aan een nieuwe christen-democratische kritiek van de Nederlandse samenleving en geeft daartoe een geforceerde analyse van de geschiedenis van het economisch denken, van Plato tot Friedman, samen met een gedetailleerd exposé van de naoorlogse economische ontwikkeling (meestal verwijzend naar Nederland maar ook met enkele uitstapjes naar socialistische en niet-socialistische Europese economieën). Tijdens dit proces worden de valse profeten, voornamelijk gehuld in sociaal-democratische kleuren, meedogenloos vervolgd, ontmaskerd en bespot. Niemand zal het boek moeten openslaan in de verwachting een 'onpartijdige' of 'evenwichtige' uiteenzetting van de naoorlogse economische ontwikkeling te krijgen, want het boek is nooit als een objectieve geschiedschrijving bedoeld maar als bijdrage aan een politieke polemiek. Als het doel van een politieke verhandeling hoofdzakelijk is te provoceren, dan moet het boek, in al zijn beperktheid, als buitengewoon succesvol worden beschouwd. Ongetwijfeld zullen er beschouwingen te over zijn die de kernpunten van het boek op individuele punten van interpretatie om zeep proberen te helpen of te vernietigen. Zo niet deze bijdrage. In plaats daarvan wil ik de aandacht vestigen op de volgende vraag: hoe bruikbaar is Van den Brinks relaas als historische bron?

Voor wat betreft het grootste deel van de in zijn boek behandelde periode onderzoekt Van den Brink het politieke proces als buitenstaander, maar vanaf januari 1948, toen hij de ernstig zieke Huysmans opvolgde, tot februari 1952 was hij zelf minister van economische zaken. Deze jaren vielen vrijwel exact samen met het tijdperk van de Marshallhulp en de voltooiing van het naoorlogse herstelproces met de terugkeer in 1952 naar het vooroorlogse produktiviteitsniveau en het bereiken van het eerste naoorlogse betalingsbalansoverschot. Vanzelfsprekend in zijn positie was hij nauw betrokken bij de formulering en uitvoering van het beleid, dat deze ontwikkelingen vergezeld, hoewel het aspect waarmee hij gewoonlijk het meest geïdentificeerd wordt, de publikatie van de eerste industrialisatienota's is. Er zijn niet veel verslagen van 'insiders' over deze kritieke fase in de Nederlandse geschiedenis, zodat elke nieuwe bijdrage zeker interessant is voor historici.

Helaas stelt *Zoeken naar een 'heilstaat'* in dit opzicht teleur. In de eerste plaats besteedt Van den Brink relatief weinig aandacht in zijn verhaal aan zijn ministeriële loopbaan. Ten tweede is veel van wat hij schrijft gebaseerd op direct beschikbare secundaire bronnen met als resultaat dat hij ons uiteindelijk weinig te vertellen heeft dat niet reeds bekend is. En tenslotte, aangezien het bekende dan nog vaak een verdraaide versie is van de werkelijke gebeurtenissen, bevestigt zijn beschrijving eerder de vele mythes die er over de periode zijn dan dat die worden tenietgedaan. Daar Van den Brink zelf deel uitmaakt van die mythe, neem ik aan dat het onredelijk zou zijn iets anders te verwachten. Er zijn echter redenen om de originaliteit van de in de eerste industrialisatienota's gebezigde opvattingen en visies in twijfel te trekken. Bovenal zijn er redenen om de rol die gespeeld werd door de publikatie van de eerste industrialisatienota's in de opeenvolgende ontwikkelingen in twijfel te trekken, deels omdat die hun doel voorbijgeschoten of hun doel slechts raakten nadat het was verplaatst en deels omdat een aantal andere factoren tesamen een volkomen toereikende verklaring vormen voor de ontwikkelingen.

* J.R.M. van den Brink, *Zoeken naar een 'heilstaat'*. *Opbouw, neergang en perspectief van de Nederlandse welvaartsstaat* (Amsterdam-Brussel: Elsevier, 1984, 634 blz., f 79,75, ISBN 90 10 04942).